

<https://rp.ll.ui.ac.ir/?lang=fa>

Textual Criticism of Persian Literature

E-ISSN: 2476-3268

Document Type: Research Paper

Vol. 18, Issue 1, No. 69, 2026

Received: 14/05/2025

Accepted: 23/08/2025

A Study of Mistakes and Wrong Indication of the Arabic Words' Pronunciations in the Latest Edition of *Tarikh-e Bayhaqi* and Some Other Observations about It

Soheil Yari Goldarreh *

Assistant Professor of Persian Language and Literature, Department of Persian Language and Literature Education, Farhangian University, Tehran, Iran
s.yari@cfu.ac.ir

Abstract

Tarikh-e Beyhaqi is one of the masterpieces of Persian prose and among the most valuable sources for understanding the history of the Ghaznavid era. This book has been critically edited and published multiple times. The latest critical edition, prepared by Mohammad-Ja'far Yahaqqi and Mehdi Seyyedi, was published in 2009 (1388 AH) and has since been reprinted six times. A new, thoroughly revised edition with additions and corrections was released in 2022 (1401 AH). In this revision, the editors, responding to feedback from researchers and drawing on several critiques of the earlier edition, addressed a number of errors and shortcomings in the text, footnotes, and other sections. However, one of the most frequent yet largely overlooked flaws in this edition—rarely addressed in existing reviews—is the inaccuracy in quoting and vocalizing (i'rab) the Arabic phrases appearing in the introduction, main text, footnotes, indexes, and sources. The present study aims to identify and provide correct forms of Arabic expressions that have been erroneously vocalized or transcribed. It also offers additional observations concerning some oversights, inaccuracies, and errors found in the editors' footnotes and bibliography.

Keywords: *Tarikh-e Beyhaqi*, Yahaqqi–Seyyedi Edition, Arabic Phrases, Diacritics, Transcription Errors, Critical Editing.

Introduction

Tarikh-e Beyhaqi, authored by Abu'l-Fazl Mohammad ibn Hossein Beyhaqi (385–470 AH), is one of the most brilliant examples of classical Persian prose. The style of the book is transitional: it retains the simplicity, clarity, and Persian-centric language of the Samanid era while also incorporating features of more ornate literary prose—such as interspersing poetry and prose, and frequent usage of Qur'anic verses, hadiths, Arabic poetry, and proverbs.

Before the recent critical edition, five independent editions of *Tarikh-e Beyhaqi* had been available: those by Morley (lithographic edition from Calcutta), Adib Pishavari, Nafisi, Ghani-Fayyaz, and Fayyaz. However, in 2009, a new critical edition was published by Yahaqqi and Seyyedi, which remains the most recent and authoritative version of the text. This edition has been reprinted multiple times, with the sixth and most recent reprint issued in 2022.

Several articles have critiqued this edition, highlighting its textual shortcomings and issues in the annotations and elsewhere. One of the strengths of this edition compared to previous ones is the editors' effort to apply diacritics to Arabic phrases throughout the book. Nonetheless, a common flaw—scarcely addressed in the existing critiques—is the frequent misplacement or inaccuracy of these diacritics and Arabic

*Corresponding author

2476-3268© The Author(s).

Published by University of Isfahan

This is an open access article under the CC BY-NC 4.0 License (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0>).

10.22108/rpll.2025.145198.2452

transcriptions, an issue that has persisted across all reprints of the edition and remains largely uncorrected.

Materials and Methods

This study employs a library-based research method, examining all Arabic elements in the Yahaqqi–Seyyedi edition of *Tarikh-e Beyhaqi* and the editors' footnotes. The focus is primarily on the accuracy of diacritics and transcription, but also includes related matters such as translation and textual editing. In many cases, to enhance the accuracy and validity of the critiques, the author referred to earlier sources where these Arabic elements appear and compared the editors' renderings with those. Additional observations about the footnotes are also presented in the current research.

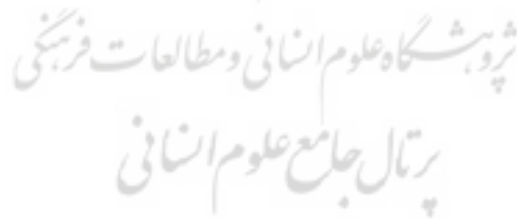
Research Findings

A review of the editors' work on Arabic content in *Tarikh-e Beyhaqi* reveals that in numerous cases, Arabic words and phrases—whether in the main text or the footnotes—have been incorrectly transcribed, vocalized, translated, or edited. Some of these errors can also be found in previous editions of the text or in related research, which may have influenced the current editors. Other findings include inconsistencies within the annotations, typographical errors, and incorrect interpretations in some of the commentary.

Discussion of Results and Conclusions

Although the most recent edition of *Tarikh-e Beyhaqi* by Yahaqqi and Seyyedi has addressed many shortcomings of previous prints and includes numerous valuable additions, one of its persistent and widespread flaws is the incorrect vocalization and transcription of many Arabic sentences and verses, both in the main text and in the footnotes. Other issues include the selection of unjustified transcriptions, inaccurate translations of certain phrases, inconsistencies within annotations, and typographical errors—all of which are addressed in the present study.

Some of the Arabic-related mistakes seem to have originated from the editors' reliance on the Fayyaz edition. Had the editors consulted Khatib Rahbar's edition more thoroughly—especially for Arabic verses and phrases—many of these issues could have been minimized, although even that edition lacks full diacritics and is not entirely free from flaws in this regard.

متن‌شناسی ادب فارسی

سال هجدهم، شماره یکم (پیاپی ۶۹)، ۱۴۰۵، ص ۸۷-۶۹

تاریخ وصول: ۱۴۰۴/۲/۲۴، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۶/۱

مقاله پژوهشی

بررسی حرکت‌گذاری‌ها و ضبط‌های نادرست واژه‌های عربی در ویراست‌ اخیر تاریخ بیهقی و ملاحظاتی دیگر

سهیل یاری گل‌دره* ، استادیار گروه آموزش زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه فرهنگیان، تهران، ایران

soheil.yari6@gmail.com

چکیده

تاریخ بیهقی از شاهکارهای نثر فارسی و از بهترین منابع برای شناخت تاریخ غزنویان است. این کتاب تاکنون چند بار تصحیح و چاپ شده است. واپسین تصحیح انتقادی این اثر، در سال ۱۳۸۸، به کوشش محمدجعفر یاحقی و مهدی سیدی، منتشر و تا امروز شش بار تجدید چاپ شده است. ویراست جدید این کتاب، در سال ۱۴۰۱ با تجدید نظر و افزوده‌ها و اصلاحات کامل منتشر شد. مصححان با بازنگری و تأمل در کار خویش و توجه به تذکرات برخی پژوهشگران و نیز با بهره‌گیری از چندین مقاله‌ای که در نقد تصحیح مذکور نوشته شده بود، شماری از اشکالات و کاستی‌های متن مصحح، تعلیقات و... را برطرف کرده‌اند. با وجود این، یکی از پرسامدترین نقص‌های این ویرایش، که در نقدهایی که بر آن نگاشته شده، به آن تقریباً پرداخته نشده، بی‌دقتی‌های مصححان در نقل و اعراب‌گذاری عربی‌ات در مقدمه، متن، تعلیقات، فهرست‌ها و منابع تعلیقات است. در این مقاله به بررسی و ارائه صورت درست عربیاتی که نادرست حرکت‌گذاری یا ضبط شده، پرداخته شده است. همچنین ملاحظات دیگری درباره برخی کاستی‌ها، بی‌دقتی‌ها و اشتباهات مصححان در تعلیقات و کتاب‌نامه طرح شده است.

واژه‌های کلیدی

تاریخ بیهقی، تصحیح یاحقی و سیدی، عربی‌ات، اعراب‌گذاری‌ها، ضبط نادرست، ملاحظات.

* مسؤول مکاتبات

2476-3268© The Author(s). Published by University of Isfahan
This is an open access article under the CC BY-NC 4.0 License (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0>).

10.22108/rpl.2025.145198.2452

۱. مقدمه

تاریخ بیهقی، اثر ابوالفضل محمد بن حسین بیهقی (۳۸۵-۴۷۰)، یکی از درخشان‌ترین نثرهای کهن فارسی است. نثر این کتاب بینابین است؛ هم سادگی و استواری و پارسی‌مداری عهد سامانی را دارد و هم ویژگی‌هایی از نثر فنی، همچون آمیختگی نثر با نظم، استفاده از آیات، احادیث، اشعار و مثل‌های عربی. (رک: شمیسا، ۱۴۰۲، ص. ۵۶). «اهمیت تاریخی این کتاب تنها در آن نیست که قسمتی از مهم‌ترین حوادث سیاسی دوره غزنوی در آن نگارش یافته، بلکه بیشتر از باب روش کار مؤلف و اتقان و صحت مطالب و دقت بیهقی در نقل حوادث و استفاده او از اسناد و مدارکی است که مقام درباری او در اختیارش نهاده بود. بیهقی در تألیف کتاب خود فقط به ذکر حوادث سیاسی و درباری و دقت در نقل آن‌ها نظر نداشت، بلکه کتاب او از جهت دیگری هم مهم است و آن ذکر بسیاری از رسوم و عادات و آداب زمان است که به مناسبت آورده، و نیز آوردن اطلاعات ارزشمندی درباره شعرا و نویسندگان و اشاره به بسی از وقایع و حوادث تاریخی که مربوط به دوره غزنویان نیست و نویسنده به مناسبت بدان‌ها اشاره کرده است. بنابراین تاریخ بیهقی، یکی از مآخذ مهم برای تحقیق درباره مسائل تاریخی و ادبی و اجتماعی زمان او و زمان‌های مقدم بر اوست و اگر همه اجزای آن در دست می‌بود، ممکن بود ما را از مراجعه به بسیاری کتب دیگر بی‌نیاز کند و یا اطلاعات گران‌بهایی را که اکنون فاقد آن هستیم، در اختیار ما نهد». (صفا، ۱۳۷۸، ج. ۸۹۱/۲).

از تاریخ بیهقی، تا پیش از تصحیح اخیر، پنج تصحیح مختلف و مستقل در دست بوده‌است: چاپ مورلی (چاپ حروفی کلکته)، ادیب پیشاوری، نفیسی، غنی-فیاض، فیاض. اما در سال ۱۳۸۸ چاپ انتقادی دیگری از آن، با مقدمه، تصحیح و تعلیقات دکتر محمدجعفر یاحقی و مهدی سیدی، منتشر شد که تاکنون آخرین تصحیح از تاریخ بیهقی به شمار می‌آید. این ویراست، چندین بار تجدید چاپ شده که واپسین آن؛ یعنی چاپ ششم، در سال ۱۴۰۱ منتشر شده است. درباره این تصحیح، چندین مقاله نوشته و بسیاری از کاستی‌های آن در بخش تصحیح متن، تعلیقات و... گفته شده است.

با این که یکی از امتیازهای این تصحیح از هر دیگر چاپ‌ها، اهتمام مصححان به حرکت‌گذاری عبارات و جملات عربی متن کتاب است، اما یکی از اشکالات پُرسامد این چاپ نیز که در مقالات مذکور به آن بسیار کمتر توجه شده، همین ضبط‌ها و حرکت‌گذاری‌های نادرست واژه‌های عربی است که در واپسین بازبینی‌ها، به آن تقریباً هیچ توجهی نشده است و همچنان در همه چاپ‌های این تصحیح بر جا مانده‌اند. هر چند مصححان شماری از اشکالات چاپ‌های پیشین را، به یاری بازنگری‌های خود و تذکرات منتقدان برطرف کرده‌اند، اما این کوتاهی و اهمال، به‌هیچ‌روی زینده چنین اثر گران‌سنگی و مؤلف آن که خود شیفته عربی بوده‌است، نیست. به گمان نگارنده اگر تلاش‌های مصححان چاپ‌های قبلی در تصحیح و اعراب‌گذاری عربیات تاریخ بیهقی نبود، چه بسا اشکالات بیش از این بود، هر چند همین مایه اغلاط هم با توجه به اندک بودن عربیات متن، به نسبت کل کتاب، فراوان می‌نماید.

با بررسی و مقایسه عربیات چاپ یاحقی-سیدی، با برخی چاپ‌های قبلی تاریخ بیهقی و برخی مراجع دیگر، درمی‌یابیم که بخشی از اشکالات تصحیح یاحقی-سیدی از چاپ فیاض (۱۳۵۶، دانشگاه فردوسی مشهد)^۱ و بخش عمده آن از بی‌دقتی مصححان سرچشمه می‌گیرد، هر چند مصححان در تصحیح متن تاریخ بیهقی، گاه

به‌درستی از ضبط‌های مختار فیاض یا منابع دیگر عدول کرده‌اند. برای نمونه در چاپ فیاض (۱۳۵۶، ص. ۲۴۵)، در این مصراع: «تَبَاعِدِ عَنكَ تَعْيِيرَ الْعُدَاةِ»، به جای «تعییر»، «تعییر» آمده و مصححان یادآور شده‌اند که «فیاض: تعییر، که احتمالاً غلط چاپی است» (بیهقی، ۱۴۰۱، ج. ۱۸۶/۱)، همچنین در مقاله «مآخذ اشعار عربی تاریخ بیهقی و معرفی گویندگان آن‌ها» از ابوالقاسم حبیب‌اللهی (نویس) که یکی از اصلی‌ترین منابع مصححان برای ترجمه شماری از اشعار عربی و... است، «لا رَعَى...» سهواً به «بچراند» ترجمه شده و در چاپ‌های گذشته به همان شکل در تعلیقات تاریخ بیهقی نقل شده بود، ولی در ویراست جدید، به‌درستی اصلاح شده است. (رک: بیهقی، ۱۴۰۱، ج. ۱۲۴۱/۲). با این حال، به علت اعتماد بسیار به برخی منابع، اغلاطی از آن‌ها در این تصحیح وارد شده‌است.

۲. بررسی

چنان‌که گفته شد، یکی از اشکالات پربسامد تصحیح جدید تاریخ بیهقی، کم‌دقتی در تشکیل و اعراب‌گذاری جملات و اشعار و ضبط و نقل آن‌هاست که در این بخش، اشکالات و صورت درست آن‌ها ارائه داده می‌شود:

۲-۱. ضبط‌ها و حرکت‌گذاری‌های نادرست:

۲-۱-۱. مقدمه:

- جُرمی قد اربی علی العذر / فلیس لی شیء سوی الصبر^۱
فاسر عنی خاطری کله / لانفق الایام فی الشکر (بیهقی، ۱۴۰۱، ج. ۱۲۴۱/۲). درست: الصبر، فأسر، الشکر
(أسر فعل است و تنوین نمی‌گیرد. همچنین در عربی ال و تنوین مانع‌الجمعند).

۲-۱-۲. متن

- اِلَىٰ اَنْ يَّرِثَ اللّٰهُ الْاَرْضَ وَ مَنْ عَلَيْهَا وَ هُوَ خَيْرُ الْوَارِثِيْنَ (بیهقی، ۱۴۰۱، ج. ۲/۱، ۱۸۱۸). درست: اللّٰهُ.
- سنه احدى و عشرين و اربعمائه (بیهقی، ۱۴۰۱، ج. ۱۰/۱). درست: اربعمائه (أربع، هرچند بر وزن أفعال است و این وزن یکی از اوزان غیرمنصرف است، اربع اگر صفت شود، غیرمنصرف خواهد بود ورنه منصرف است. از سویی اگر هم غیرمنصرف نیز باشد، چون مضاف شده است، به تبعیت از اعراب احدى و عشرين، به جای فتحه، کسره خواهد گرفت. رک: الشرتونی، ۱۳۸۵، ج. ۱۱۲/۴، ۱۱۴).
در این تصحیح، بسیاری از تاریخ‌های عربی نادرست اعراب‌گذاری شده است. برای نمونه، هرجا اعراب «أربع» در «أربعمائه» گذاشته شده، نادرست است و به جای فتحه، باید کسره بگیرد (برای نمونه رک: بیهقی، ۱۴۰۱، ج. ۲۰/۱، ۶۵، ۸۲، ۱۰۱، ۱۳۸، ۲۲۵، ۳۴۵، ۴۱۶، ۴۹۲، ۵۳۴، ۵۶۲، ۶۹۸، ۷۳۴، ۷۳۵، ۷۳۶، ۷۳۷، ۷۳۹، ۷۴۲، ۷۴۵، ۷۴۶، ۷۴۷). همچنین «ثلاث» در «ثلاثمائه» به جای مکسور بودن، به غلط، مفتوح است (برای نمونه رک: بیهقی، ۱۴۰۱، ج. ۶۷۶/۱، ۶۷۷، ۶۷۸). نیز اعراب یکان برخی تواریخ به جای تنوین جر، فتحه گرفته است: «سنه خمس و خمسين...» (ج. ۶۵/۱)، «سال اربع و عشرين...» (ج. ۳۴۵/۱)، «سنه خمس و عشرين...» (ج. ۳۴۵/۱).

۱. اعراب‌گذاری‌ها مطابق با تاریخ بیهقی، تصحیح یاققی و سیدی، است.

«سَنَةُ سَبْعٍ وَعِشْرِينَ...» (ج. ۴۹۲/۱)، «سَنَةُ تِسْعٍ وَعِشْرِينَ...» (ج. ۵۳۴/۱)، «سَنَةُ تِسْعٍ وَتَمَانِينَ...» (ج. ۶۱۷/۱)، «سَنَةُ سَبْعٍ وَارْبَعَمِائَةٍ» (ج. ۷۲۶/۱)، «سَنَةُ خَمْسٍ وَعِشْرِينَ...» (ج. ۷۳۵/۱)، «سَنَةُ خَمْسٍ وَعِشْرِينَ...» (ج. ۷۳۶/۱، ۷۳۷)، «سَنَةُ سِتٍّ وَعِشْرِينَ...» (ج. ۷۳۹/۱)، «سَنَةُ سِتٍّ وَعِشْرِينَ...» (ج. ۷۴۲/۱)، «سَنَةُ ثَمَانٍ وَعِشْرِينَ...» (ج. ۷۴۵/۱).

- عقد الفرید (بیهقی، ۱۴۰۱، ج. ۱۹/۱). درست: العقد.

چند بار دیگر نیز، الف و لام از عنوان برخی کتاب‌ها افتاده است؛ مانند: فوائد الرضویه (بیهقی، ۱۴۰۱، ج. ۱۹۰۲/۲)، نجوم الزاهره (بیهقی، ۱۴۰۱، ج. ۱۹۱۵/۲).

- متوکلًا علی الله (بیهقی، ۱۴۰۱، ج. ۳۶/۱، ۱۸۲۴). درست: متوکلًا.

- ذَرِنِي تَجِنِّي مِثِّي مُطْمَئِنَّةٌ / وَ لَمْ أَتَجَشَّمْ هَوْلَ تِلْكَ الْمَوَارِدِ (بیهقی، ۱۴۰۱، ج. ۵۱/۱). درست: مُطْمَئِنَّةٌ، أَتَجَشَّمُ (همچنین در تعلیقات، ص ۸۶۴، همین دو واژه به گونه‌ای دیگر؛ یعنی «مُطْمَئِنَّةٌ، أَتَجَشَّمُ» نادرست حرکت‌گذاری شده است).

نکته گفتنی درباره ضبط اشعار عربی در دست‌نویس‌های تاریخ بیهقی، مغلوپ و محرف‌بودن بسیاری از آن‌هاست که کار تصحیح را بر تصحیح‌کنندگان این کتاب بسی دشوار کرده است. مصححان (باحقی و سیدی) در مقدمه، ص صد و چهل و یک، با عنوان «گشتگی در شعرهای عربی» و همچنین در پاورقی‌های متن کتاب، بارها به این مسئله اشاره کرده‌اند: «ضبط این دو بیت براساس دیوان ابن الرومی... تصحیح شد. نسخه‌ها اغلب مغلوپ و پریشان است» (بیهقی، ۱۴۰۱، ج. ۵۱/۱). «متن خطبه مثل اغلب اشعار عربی در نسخه‌ها متفاوت و مغلوپ است» (بیهقی، ۱۴۰۱، ج. ۱۸۱/۱). «قصیده ابن الانباری را بی‌توجه به نسخه‌ها که سخت مغلوپ و پریشان است، براساس فیاض... و موسوعه الشعر العربی تصحیح کردیم» (بیهقی، ۱۴۰۱، ج. ۱۸۵/۱). «متن عربی این نامه... در نسخه‌های ما... مختلف و گاه مغلوپ است.» (بیهقی، ۱۴۰۱، ج. ۲۹۴/۱). «این دو بیت در نسخه‌ها و چاپ‌ها بکلی مغلوپ است، از روی دیوان ابن رومی تصحیح شد» (بیهقی، ۱۴۰۱، ج. ۳۴۹/۱، ج. ۱۱۰۸/۲). «تصحیح براساس موسوعه الشعر العربی است» (بیهقی، ۱۴۰۱، ج. ۳۶۰/۱). «این قطعه در نسخه‌ها به کلی مغلوپ است.» (بیهقی، ۱۴۰۱، ج. ۳۶۲/۱). «ضبط بیت در نسخه‌ها پریشان است» (بیهقی، ۱۴۰۱، ج. ۷۱۴/۱). به همین علت، مصححان پیشین تاریخ بیهقی و مصححان تصحیح اخیر، برای ارائه صورتی پیراسته از اشعار و جملات عربی، به‌ناچار، بارها به منابع ادبی و تاریخی پیش از بیهقی رجوع کرده‌اند.

- فَلَا تَغْبِطَنَّ الْمُتَرَفِينَ فَأَنْتُمْ / عَلَى قَدَرٍ مَا يَكْسُوهُمْ الدَّهْرُ يَسْلُبُ (بیهقی، ۱۴۰۱، ج. ۵۱/۱). درست: فَأَنْتُمْ، يَسْلُبُ.

- كَانَ آخِرُ الْعَهْدِ بِيَهْمَا (بیهقی، ۱۴۰۱، ج. ۵۱/۱). درست: آخِرَ (بنا بر خبر افعال ناقصه بودن. این واژه در ج ۱/۲۳۴ و ۲۷۰ به درستی حرکت‌گذاری شده است. همچنین در فهرست عربیات، ج ۱۸۶۶/۲، یک بار «آخِرُ» ثبت شده است).

- بَعْدَ الْعِزِّ وَالرَّفْعَةِ صَارَ حَارِسُ الدَّجَلَةِ (بیهقی، ۱۴۰۱، ج. ۵۴/۱). درست: حَارِسَ (بنا بر خبر افعال ناقصه بودن).

- إِنَّ الْأُمُورَ إِذَا الْأَحْدَاثُ دَبَّرَهَا (بیهقی، ۱۴۰۱، ج. ۵۵/۱). درست: إِذَا الْأَحْدَاثُ.

- وَ لَيْسَ غَدْرُكُمْ بَدْعًا وَلَا عَجَبًا / لَكِنَّ وَفَاءَكُمْ مِنْ أَبْدَعِ الْبَدْعِ / مَا الشَّانُ فِي غَدْرِكُمْ أَلْشَّانُ فِي طَمَعِي / وَ بَاعْتِدَادِي بِقَوْلِ الزُّورِ وَ الْخَدَعِ (بیهقی، ۱۴۰۱، ج. ۶۵/۱). درست: بَدْعًا، لَكِنَّ، الشَّانُ،
- رَحِمَ اللَّهُ مَاضِيَهُمْ وَ أَعَزَّ بَاقِيَهُمْ (بیهقی، ۱۴۰۱، ج. ۹۹/۱). درست: مَاضِيَهُمْ، بَاقِيَهُمْ (این مورد در تعلیقات اصلاح شده ولی در آن جا به غلط «أَعَزَّ» آمده است).
- الْمَقَامَةُ فِي مَعْنَى وَايَةِ الْعَهْدِ بِالْأَمِيرِ شَهَابِ الدَّوْلَةِ (بیهقی، ۱۴۰۱، ج. ۱۰۱/۱). درست: شِهَابِ.
- فِي مَدْحِ السُّطَانِ الْأَعْظَمِ مَسْعُودِ بْنِ مُحَمَّدٍ (بیهقی، ۱۴۰۱، ج. ۱۱۶/۱). درست: بن.
- لِيُطْلَقَ عَلَى الْفُقَرَاءِ... مِنْ الْوَرَقِ عَشْرَةَ آلَافِ دِرْهَمٍ وَ مِنْ الْخُبْزِ عَشْرَةَ آلَافٍ وَ مِنْ اللَّحْمِ خَمْسَةَ آلَافٍ وَ مِنْ الْكِرْبَاسِ عَشْرَةَ آلَافٍ ذِرَاعٍ (بیهقی، ۱۴۰۱، ج. ۱۴۷/۱). درست: عَشْرَةَ، خَمْسَةَ (بنا بر نائب‌الفاعل بودن)، «آلاف» در نمونه‌هایی که معدود دارد، باید مکسور باشد و در دو نمونه‌ای که معدود ندارد، تنوین جر می‌گیرد.
- فَلَا يَرْعُكُمْ وَقَعَ السُّيُوفِ (بیهقی، ۱۴۰۱، ج. ۱۸۲/۱). درست: وَقَعُ.
- فَأَنِّي لَمْ أَحْضُرْ مَوْطِنًا (بیهقی، ۱۴۰۱، ج. ۱۸۲/۱). درست: فَأَنِّي... أَحْضُرُ.
- مَا أَجِدُ مِنْ دَوَاءِ جِرَاحِهَا (بیهقی، ۱۴۰۱، ج. ۱۸۲/۱). درست: جِرَاحِهَا.
- أَشَدُّ مِمَّا أَجِدُ مِنَ الْمِمْ وَقَعِهَا (بیهقی، ۱۴۰۱، ج. ۱۸۲/۱). درست: الْمِمْ.
- أَيْنَ عَبْدُ اللَّهِ بْنِ الزُّبَيْرِ (بیهقی، ۱۴۰۱، ج. ۱۸۲/۱). درست: اللَّهُ.
- لَا يَقُولُونَ أَحَدًا... (بیهقی، ۱۴۰۱، ج. ۱۸۲/۱). درست: يَقُولُونَ.
- وَ لَا مَرْتَقٍ مِنْ خَشْيَةِ الْمَوْتِ سَلَّمَا (بیهقی، ۱۴۰۱، ج. ۱۸۲/۱). درست: خَشْيَةِ.
- اللَّهُ الْمُؤَقَّقُ لِمَا يَرْضَى... (بیهقی، ۱۴۰۱، ج. ۱۸۵/۱). درست: الْمُؤَقَّقُ.
- كَانَ النَّاسَ حَوْلَكَ حِينَ قَامُوا (بیهقی، ۱۴۰۱، ج. ۱۸۶/۱). درست: كَانَ.
- وَ كُلُّهُمْ قِيَامٌ لِلصَّلَاةِ (بیهقی، ۱۴۰۱، ج. ۱۸۶/۱). درست: كُلُّهُمْ (به ضرورت وزنی).
- وَ لَمَّا ضَاقَ بَطْنُ الْأَرْضِ عَنَّا أَنْ (بیهقی، ۱۴۰۱، ج. ۱۸۶/۱). درست: بَطْنُ.
- مَدَدَتْ يَدَيْكَ نَحْوَهُمْ احْتِفَالًا (بیهقی، ۱۴۰۱، ج. ۱۸۶/۱). درست: نَحْوَهُمْ (به ضرورت وزنی).
- وَ بِحِرَّاسٍ وَ حِفَاطِ ثِقَاتٍ (بیهقی، ۱۴۰۱، ج. ۱۸۶/۱). او و زائد است.
- رَكِبَتْ مَطِيَّةً مِنْ قَبْلِ زَيْدٍ (بیهقی، ۱۴۰۱، ج. ۱۸۶/۱). درست: رَكِبَتْ.
- وَ تَلَكَ قَضِيَّةً فِيهَا تَأْسٌ (بیهقی، ۱۴۰۱، ج. ۱۸۶/۱). درست: تَأْسٌ.
- ذَكَرَ انْفِذَ الرُّسُلِ... (بیهقی، ۱۴۰۱، ج. ۱۸۷/۱). درست: ذِكْرُ.
- إِذَا تَمَّ أَمْرٌ دَنَا نَقْصُهُ / تَوَقَّعَ زَوَالًا إِذَا قِيلَ تَمَّ (بیهقی، ۱۴۰۱، ج. ۱۸۸/۱). درست: تَوَقَّعُ.
- أَلَمْ تَرَ مَا آتَاهُ أَبُو عَلِيٍّ (بیهقی، ۱۴۰۱، ج. ۱۹۹/۱). درست: عَلِيٌّ.
- حَفِظَهُ اللَّهُ وَ أَبْقَاهُ (بیهقی، ۱۴۰۱، ج. ۲۰۰/۱). درست: حَفِظَهُ (در فهرست‌ها، ج. ۱/ ۱۸۲۰ به اشتباه «أبقاء» تایپ شده است).
- إِذَا يَشَدُّ لِقَوْمٍ عَقْدًا مُلْكِهِمْ (بیهقی، ۱۴۰۱، ج. ۲۳۵/۱). درست: عَقْدُ.

- بِمَنِّهِ وَ سَعَةِ رَحْمَتِهِ (بیهقی، ۱۴۰۱، ج. ۲۵۲/۱) ص: سَعَةُ (در صفحات ج ۱/۱۸۵، ۳۱۶، ۴۳۳ نیز «سَعَةُ» ضبط شده است).
- ذَكَرُ وُرُودِ الرَّسُولِ مِنْ بَغْدَادٍ وَ اِظْهَارِ مَوْتِ الْخَلِيفَةِ الْقَادِرِ (بیهقی، ۱۴۰۱، ج. ۲۸۶/۱). درست: القادر.
- اَحْسَنَ اللّٰهُ حِفْظَكَ وَ حَيَاتِكَ وَ اَمْتَعَ اَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ بِكَ (بیهقی، ۱۴۰۱، ج. ۲۹۴/۱). درست: امیر.
- حَتَّىٰ اَتَاهُ الْيَقِينُ (بیهقی، ۱۴۰۱، ج. ۲۹۵/۱). درست: اليقين.
- عَلَتْ غِرَاسُهَا وَ رَسَتْ اَسَاسُهَا (بیهقی، ۱۴۰۱، ج. ۲۹۵/۱). درست: إساسها. اگر «أساس» باشد، دیگر فعل آن مؤنث نمی‌آید. إساس جمع أُسٌ به معنی بنیاد است؛ چنان‌که «غراس» نیز جمع «غریسه» (کاشته‌شده) است. در چاپ فیاض، «أساس» و در خطیب رهبر «اساس» آمده است. (رک: بیهقی، ۱۳۵۶، ص. ۳۹۲؛ بیهقی، ۱۳۹۰، ج. ۴۴۸/۲).
- يَذْكُو زَنَادَهَا (بیهقی، ۱۴۰۱، ج. ۲۹۵/۱). درست: زنادها.
- يُقَابِلُ مَوْلِمَ الرَّزِيَّةِ بِمَا اَسْبَغَ اللّٰهُ تَعَالَى عَلَيْهِ... (بیهقی، ۱۴۰۱، ج. ۲۹۶/۱). درست: مَوْلِمَ (مَوْلِم).
- بِالْقَدْحِ الْمُعَلَّىٰ فَائِزًا (بیهقی، ۱۴۰۱، ج. ۲۹۶/۱). درست: بِالْقَدْحِ (قَدْحِ مَعْلَىٰ، هفتمین تیر از تیرهای قمار بوده است. رک: ابن منظور، ۱۴۱۴ق، ج. ۹۱/۱۵).
- مِنْ جَمِيعِ الْجِهَاتِ (بیهقی، ۱۴۰۱، ج. ۲۹۶/۱). درست: الجهات.
- يَمْضِيهَا بِمَشِيَّتِهِ (بیهقی، ۱۴۰۱، ج. ۲۹۶/۱). درست: بِمَشِيَّتِهِ.
- يُصَرِّفُ اَحْوَالَهُمْ عَلَىٰ حُكْمِهِ وَ يُوَجِّبُ عَلَىٰ كُلِّ مِنْهُمْ اَنْ يَكُونَ لِاَمْرِهِ مُسْلِمًا (بیهقی، ۱۴۰۱، ج. ۲۹۶/۱). درست: اَحْوَالَهُمْ، يُوجِبُ.
- «وَ نَبَلُّوْكُمْ بِالْشَّرِّ وَ الْخَيْرِ...» [انبیاء/۳۵] (بیهقی، ۱۴۰۱، ج. ۲۹۶/۱). درست: نَبَلُّوْكُمْ. این کلمه در چاپ مورلی، درست و در فیاض و خطیب رهبر اشتباه ضبط شده است (رک: بیهقی، ۱۸۶۲، ص. ۳۶۶؛ بیهقی، ۱۳۵۶، ص. ۳۹۳؛ بیهقی، ۱۳۹۰، ج. ۴۴۸/۲). گویا به تأثیر «النَّبَلُوْكُمْ» که در سوره‌های بقره/۱۵۵ و محمد/۳۱ آمده است، دچار چنین سهوی شده‌اند.
- وَ الْحُلُوْلِ فِي دَارِ الْمَقَامَةِ (بیهقی، ۱۴۰۱، ج. ۲۹۶/۱). درست: مَقَامَةُ (ترکیب «دارالمقامه» در قرآن فاطر/۳۵) نیز آمده است.
- لَكِنْ لَادِعُ الْحُرْفَةِ وَ مَوْلِمُ الْفِرْقَةِ (بیهقی، ۱۴۰۱، ج. ۲۹۶/۱). درست: لَادِعُ، مَوْلِمَ (مَوْلِم)، فِرْقَةُ (فرقه: گروهی از مردم، فِرْقَةُ: جدایی. رک: زمخشری، ۱۳۸۶، ص. ۳۱، ۲۲۸).
- لَا يُغَالِبُ فِي اَحْكَامِهِ وَ لَا يُعَارِضُ فِي نَفْضِهِ (بیهقی، ۱۴۰۱، ج. ۲۹۶/۱). درست: يُعَارِضُ.
- «يَسْأَلُهُ مَنْ فِي السَّمَوَاتِ وَ الْأَرْضِ كُلُّ يَوْمٍ هُوَ فِي شَأْنٍ» (رحمان/۲۹) (بیهقی، ۱۴۰۱، ج. ۲۹۶/۱). درست: كُلُّ.
- وَ لَهُ قَدْسٌ [اللَّهُ] رُوْحُهُ مِنْ جَمِيْلٍ... (بیهقی، ۱۴۰۱، ج. ۲۹۶/۱). درست: رُوْحَهُ.
- مَوْصِلَةٌ اِلَيْهِ كَرَائِمُ التَّحْفِ وَ الرِّضْوَانِ (بیهقی، ۱۴۰۱، ج. ۲۹۶/۱). درست: مَوْصِلَةٌ.
- ... وَ يَحْفَظُ مَا اسْتَحْفَظَهُ (بیهقی، ۱۴۰۱، ج. ۲۹۷/۱). درست: يَحْفَظُ.
- قَدْ اَنَارَ اللّٰهُ بَصَائِرَهُمْ (بیهقی، ۱۴۰۱، ج. ۲۹۸/۱). درست: بَصَائِرَهُمْ.

- يَحِلُّ و يَعْقِدُ و يَأْتِي (بيهقي، ۱۴۰۱، ج. ۲۹۸/۱). درست: يَحِلُّ.
- اَنْ يَمُدَّهُ فِي جَمِيعِ اُمُورِهِ (بيهقي، ۱۴۰۱، ج. ۲۹۸/۱). درست: اَنْ يَمُدَّهُ.
- مَتَعْنَى اللّٰهِ بِكَ عَلَى بَرَكَهٖ اللّٰهِ (بيهقي، ۱۴۰۱، ج. ۲۹۸/۱). درست: مَتَعْنَى، بَرَكَهٖ.
- فَاِنَّكَ شِهَابٌ دَوْلَتِهِ الَّذِي لَا يَخْمَدُ (بيهقي، ۱۴۰۱، ج. ۲۹۸/۱). درست: يَخْمَدُ.
- و اجْرٍ عَلَى اِحْمَدٍ طَرَائِقِكَ و ارشَدٍ خَلَائِقِكَ و اَجْمَلٍ سَجَايَاكَ و اَكْرَمٍ مَزَايَاكَ (بيهقي، ۱۴۰۱، ج. ۲۹۸/۱).
درست: اِحْمَدٍ، ارشَدٍ، اَجْمَلٍ، اَكْرَمٍ (كلمات غيرمنصرف اگر مضاف شوند، كسره می‌پذیرند).
- قَدْ اسْتَرَعاكَ لِسِياسَتِهِمْ و اسْتَدْعَاكَ لِاِيَالَتِهِمْ (بيهقي، ۱۴۰۱، ج. ۲۹۸/۱). درست: لِاِيَالَتِهِمْ.
- «و اَتُوا الزُّكُوَّةَ و اَمْرُوا بِالْمَعْرُوفِ..» (بيهقي، ۱۴۰۱، ج. ۲۹۹/۱). درست: اَتُوا، اَمْرُوا.
- فَتَلَقَّهَا بِالْاِحْنَانِ لَهَا و الْاِعْظَامِ لِقَدْرِهَا (بيهقي، ۱۴۰۱، ج. ۲۹۹/۱). درست: بِالْاِحْنَانِ.
- اَقِمِ الدَّعْوَةَ لِامِيرِ الْمُؤْمِنِينَ عَلَى مَنَابِرٍ مُلْكِكَ مَسْمِعاً بِهَا و مُفِيداً و مُبْدِئاً و مُعِيداً (بيهقي، ۱۴۰۱، ج. ۲۹۹/۱).
درست: مُسْمِعاً (در ترجمه‌ای که مصححان از این خطبه، بر مبنای بعضی دست‌نویس‌ها در بخش ملحقات، ج ۷۵۹/۱ آورده‌اند، واژه مذکور به «بشنوانی» ترجمه شده است که مؤیدی برای ضبط «مُسْمِعاً» خواهد بود).
- اسْتِقَامَتِكَ عَلَى اِحْمَدِ الشَّوَاكِلِ فِي طَاعَتِهِ و اَجْمَلِ الطَّرَائِقِ فِي مَتَابَعَتِهِ (بيهقي، ۱۴۰۱، ج. ۲۹۹/۱). درست: اِحْمَدِ، اَجْمَلِ.
- لِيُنَشِّرَ ذِكْرَهَا فِي الْجُمْهُورِ و يَتَكَامَلَ بِهِ الْجَدَلُ (بيهقي، ۱۴۰۱، ج. ۲۹۹/۱). درست: يَتَكَامَلَ.
- اَنْ لَا اَسْعَى... و لَا اَدَعَ النَّصْحَ... و لَا اُغَيِّرُ شَيْئاً... (بيهقي، ۱۴۰۱، ج. ۳۰۰/۱). درست: اُغَيِّرُ.
- الَّذِي نَفَذَ عِلْمَهُ فِي الْاَرْضَيْنِ و السَّمَاوَاتِ و عِلْمِهِ بِمَا مَضَى كَعِلْمِهِ بِمَا هُوَ اَتٍ (بيهقي، ۱۴۰۱، ج. ۳۰۰/۱).
درست: عِلْمَهُ، عِلْمَهُ.
- عَلَى الْوَفَاءِ بِرُمَّتِهِ فِيهَا (بيهقي، ۱۴۰۱، ج. ۳۰۱/۱). درست: بِرُمَّتِهِ.
- و مَنْ اَوْفَى بِمَا عَاهَدَ عَلَيْهِ اللّٰهُ... (بيهقي، ۱۴۰۱، ج. ۳۰۱/۱). درست: اللّٰهُ.
- مَا اَخَذَ عَلَى انبِيَاءِهِ و رُسُلِهِ عَلَيْهِمُ السَّلَامُ (بيهقي، ۱۴۰۱، ج. ۳۰۱/۱). درست: السَّلَامُ.
- و عَلَى اَنْ اتَّشَبَتْ بِمَا اَخَذَ عَلَى مِنْهَا و لَا اُبَدِّلُ و اَطِيعَ... (بيهقي، ۱۴۰۱، ج. ۳۰۱/۱). اُبَدِّلُ.
- عَلَى اَنْ يَرْجِعَ ذَلِكَ... بِحِيلَةٍ مِنَ الْحَيْلِ... اَوْ تَعْرِيزٍ مِنْ تَعَارُضِ الْاِيْمَانِ (بيهقي، ۱۴۰۱، ج. ۳۰۱/۱).
درست: اَنْ، الْاِيْمَانِ.
- مِمَّا يَجَلُّ قَدْرُهُ اَوْ يَقِلُّ خَطْبُهُ (بيهقي، ۱۴۰۱، ج. ۳۰۱/۱). درست: يَجَلُّ.
- يُسْتَعْمَلُ فِيهِ الرَّخْصُ فِي مِثْلِ هَذِهِ الْحَالِ (بيهقي، ۱۴۰۱، ج. ۳۰۱/۱). درست: الْحَالِ.
- نَقَضْتُ شَرْطاً مِنْ شُرُوطِ بَيْعَتِي (بيهقي، ۱۴۰۱، ج. ۳۰۱/۱). درست: بَيْعَتِي.
- و اللّٰهُ تَعَالَى يَمُدُّهُ بِبَقَائِهِ... يَبْلُغُهُ غَايَةَ هَمِّهِ و يَبْلُغُنِي فِيهِ مَا... (بيهقي، ۱۴۰۱، ج. ۳۵۳/۱). درست: يَبْلُغُنِي.
- اِلَيْهِ تُجَرَّرُ اَذْيَالُهَا (بيهقي، ۱۴۰۱، ج. ۳۶۰/۱). درست: تُجَرَّرُ.
- وَ لَمْ يَكُ يَصْلِحُ الْاِلَها (بيهقي، ۱۴۰۱، ج. ۳۶۰/۱). درست: يَصْلِحُ اِلَها.

- قال له بنس الشيء الأماره... نعم الشيء الأماره (بيهقي، ۱۴۰۱، ج. ۳۶۵/۱). درست: الشيء، الإمارة.
- فلا تعجبا إن السيوف كثيرة (بيهقي، ۱۴۰۱، ج. ۳۷۵/۱). درست: السيوف.
- و جفن الذي خلف الفرنجة ساهدا (بيهقي، ۱۴۰۱، ج. ۳۷۵/۱). درست: الفرنجة
- رقابهم ألا و سيجان جامدا (بيهقي، ۱۴۰۱، ج. ۳۷۵/۱). درست: رقابهم، سيجان.
- و ليس لأن العيش عندك بارد (بيهقي، ۱۴۰۱، ج. ۳۷۶/۱). درست: العيش.
- و علمته الكر و الأقداما (بيهقي، ۱۴۰۱، ج. ۴۰۱/۱). درست: الإقداما.
- فذاك العظم حى و هو ميت (بيهقي، ۱۴۰۱، ج. ۴۰۱/۱). درست: تسكينها در هو (به ضرورت وزن).
- فهدمت البناء فما بنيت (بيهقي، ۱۴۰۱، ج. ۴۰۱/۱). درست: البناء.
- و يهدمه فليس لذاك بيت (بيهقي، ۱۴۰۱، ج. ۴۰۱/۱). درست: يهدمه.
- و ربما يرقد ذو غرة (بيهقي، ۱۴۰۱، ج. ۴۴۹/۱). درست: يرقد.
- و الظن يخطىء و يصيب (بيهقي، ۱۴۰۱، ج. ۴۶۲/۱). درست: يصيب.
- أيها الصدر السعيد الماجد القرم اللباب (بيهقي، ۱۴۰۱، ج. ۶۰۷/۱). درست: القرم (مهتر) (این غلط در تصحیح فیاض هم دیده می‌شود. رک: بیهقی، ۱۳۵۶، ص. ۷۸۸؛ بیهقی، ۱۳۸۳، ص. ۵۵۸. در چاپ خطیب رهبر، به‌درستی «القرم» آمده است. رک: بیهقی، ۱۳۹۰، ج. ۹۲۴/۳).
- وجهك الوجه المضيئ رأيك الرأي الصواب (بيهقي، ۱۴۰۱، ص. ۶۰۷). درست: المضيء.
- كل ما عندك فخر كل ما دونك عاب (بيهقي، ۱۴۰۱، ج. ۶۰۸/۱). درست: كل.
- أنت أن أبت أينا فكما أب الشباب (بيهقي، ۱۴۰۱، ج. ۶۰۸/۱). درست: إن.
- باقبلن ان شئت مني المعذره (بيهقي، ۱۴۰۱، ج. ۶۰۸/۱). درست: فاقبلن. (این غلط از چاپ فیاض، به اهتمام یاحقی، به این‌جا راه یافته و در چاپ‌های پیشین فیاض و نیز چاپ خطیب رهبر، به‌درستی «فاقبلن» آمده است. رک: بیهقی، ۱۳۸۳، ص. ۵۵۸؛ بیهقی، ۱۳۹۰، ج. ۹۲۵/۳).
- و ائی لائوح علیه نوح المناقب... و ائنی (بيهقي، ۱۴۰۱، ج. ۶۱۷/۱). درست: لائوح، ائنی.
- اگر گویم علی حده کتابی است (بيهقي، ۱۴۰۱، ج. ۷۴۸/۱). درست: حده.

۲-۱-۲. تعلیقات

- هون عليك... (بيهقي، ۱۴۰۱، ج. ۸۲۹/۲). درست: هون.
- اللسن محرراً، الفصاحة و البيان (بيهقي، ۱۴۰۱، ج. ۸۳۵/۲). درست: محرراً.
- و أوحينا إلى موسى أن ألق عصاك (بيهقي، ۱۴۰۱، ج. ۸۳۹/۲). درست: ألق.
- يدعون الله... (بيهقي، ۱۴۰۱، ج. ۸۸۳/۲). درست: الله.
- ... تفسع (بيهقي، ۱۴۰۱، ج. ۸۹۴/۲). درست: تفسع.
- آراها و ان كانت تحب كأنها (بيهقي، ۱۴۰۱، ج. ۸۹۴/۲). درست: تحب.

- فلا تعشق الدنيا اخی فانما (بیهقی، ۱۴۰۱، ج. ۹۷۷/۲). درست: تعشق.
 - تَبْنَأُ عَجْبًا بِالْفَرِيضِ و لو دَرَى (بیهقی، ۱۴۰۱، ج. ۱۰۷۵/۲). درست: تَبْنَأُ.
 - عَرَّ مُحَجَّلَةٌ تُحَاوِلُ وَقَعَهُ (بیهقی، ۱۴۰۱، ج. ۱۰۷۶/۲). درست: عُرَّ.
 - قَائِدُ الْغُرِّ الْمُحَجَّلِينَ (بیهقی، ۱۴۰۱، ج. ۱۰۷۶/۲). درست: الْغُرَّ.
 - وَ لَسْتَ بِمُسْتَبَقٍ أَحْلاً لَا تَلْمَهُ / عَلَى شَعَثِ أَيْ الرِّجَالِ الْمُهْدَبِ (بیهقی، ۱۴۰۱، ج. ۱۱۱۵/۲). درست: تَلْمَهُ، الرِّجَالِ.
 - لَقَيْتُهُ فَرَأَيْتُ النَّاسَ فِي رَجُلٍ (بیهقی، ۱۴۰۱، ج. ۱۱۹۸/۲). درست: لَقَيْتُهُ (همچنین دو سطر بالاتر، «آمالی»، «آمالی» نوشته شده که البته این اشکال از منبع مصححان، به تعلیقاتشان راه یافته است).
 - مَا كَانَ أَعْرَفَهُ بِالذُّونِ وَ السَّفَلِ (بیهقی، ۱۴۰۱، ج. ۱۲۰۷/۲). درست: السَّفَلِ.
 - فَلَمْ يُسَقِ فِيهِ وَالِدَ عَلِيٍّ وَ لَدَهُ (بیهقی، ۱۴۰۱، ج. ۱۱۲۸/۲). درست: يُبِقِ.
 - صِيَامِي إِذَا أَفْطَرْتُ بِالسَّحْبِ ضَلَّةٌ / وَ عِلْمِي إِذَا لَمْ يَجِدْ ضَرْبٌ مِنَ الْجَهْلِ (بیهقی، ۱۴۰۱، ج. ۱۱۵۰/۲). درست: بِالسُّحْتِ، يُجِدْ.
 - وَ تَرْكِيَّتِي مَالًا جَمَعْتَ مِنَ الرِّبَا / رِيَاءٌ وَ بَعْضُ الْجَوَادِ اخْزَى مِنَ الْبَخْلِ (بیهقی، ۱۴۰۱، ج. ۱۱۵۰/۲). درست: رِيَاءٌ، الْجَوَدِ.
- صورت درست دو بیت اخیر در چاپ مصر یتیمه‌الدهر آمده است (رک: الثعالبی، ۱۳۵۲ق، ج. ۸۶/۴).
- إِذَا مَا فَرَّقْتَنِي غَسَلْتَنِي / كَانَا عَاكِفَانِ عَلَيَّ الْمَرَامِ (بیهقی، ۱۴۰۱، ج. ۸۴۶/۲). این بیت متنبی به نقل از مقاله حبیب‌اللهی (نویسند) در یادنامه بیهقی، آورده شده است. در آن جا به جای «فرقتنی»، «فارقتنی» آمده است. نیز، به اشتباه لام «غسلتنی» در تعلیقات، ساکن شده است که باید مفتوح و تا ساکن شود. همچنین ضبط نادرست «المرام»، از مقاله حبیب‌اللهی به تعلیقات تاریخ بیهقی نیز وارد شده است. ضبط درست، براساس چاپ‌های گوناگون دیوان متنبی و اجماع منابع کهن، «حرام» است (رک: المتنبی، ۱۴۴۵ق، ص. ۵۷۹؛ المتنبی، ۱۳۶۳، ص. ۴۷۷؛ الثعالبی، ۱۴۲۰ق، ج. ۲۱۲/۱؛ الراغب الأصفهانی، ۱۴۲۰ق، ج. ۵۰۸/۱؛ العسکری، ۱۴۲۴ق، ج. ۹۵۸/۲). همچنین صورت مشکول بیت چنین است: إِذَا مَا فَرَّقْتَنِي غَسَلْتَنِي / كَانَا عَاكِفَانِ عَلَيَّ حَرَامِ.
 - «كَلِمَةٌ بِأَنَّ الْفَرْجَ» يَا الْفَرْجَ... قابل مقایسه است (بیهقی، ۱۴۰۱، ج. ۹۶۴/۲). این مطلب را مصححان از استاد فیاض نقل کرده‌اند. با مراجعه به چاپ ایشان درمی‌یابیم که «یا» زائد است و به جای «یا»، باید «با» آورده شود.
 - حَرَى اللَّهِ أَفْنَاهُ الْعَشِيرَةَ كُلَّهَا... (بیهقی، ۱۴۰۱، ج. ۹۸۲/۲). درست: جَزَى، أَفْنَاءُ (بیت مذکور از آغانی ابوالفرج اصفهانی نقل شده است. در آن جا و دیگر منابع نیز ضبط بیت چنین است: جَزَى اللَّهُ أَفْنَاءَ...).
 - هَذَا الْخَالُونَ عَنْ شَجْوَى وَ نَامُوا / وَ عَيْنِي لَا يَلَاثِمُهُمَا مَنَامِ (بیهقی، ۱۴۰۱، ج. ۹۸۴/۲). درست: هَذَا، الْمَنَامِ (این بیت مذکور از العقد الفرید ابن عبد ربّه نقل شده است. در آن جا هم ضبط آن کلمه، «هدا» و «المنام» است).
 - أَنَا أَشَامُ مِنْ مَنْ يَمْشِي / عَلَى ظَهْرِ الْحَطِيمِ (بیهقی، ۱۴۰۱، ج. ۱۰۰۳/۲). درست: وَ أَنَا أَشَامُ مِنْ يَمِ / شَى عَلَى ظَهْرِ الْحَطِيمِ.
 - سَارَ كُلُّ أَرْبَابِ الْمَنَاصِبِ فِي الْبَلَاطِ مَعَهُمَا... (بیهقی، ۱۴۰۱، ج. ۱۰۱۹/۲). درست: كُلُّ... مَعَهُمَا.
 - ... كَمْشَى مَسْرُقٌ لِلْسَّمْعِ اسْرَارًا (بیهقی، ۱۴۰۱، ج. ۱۰۲۱/۲). این بیت به نقل از موسوعه الشعر العربی نقل شده است. در آن جا به جای «مَسْرُقٌ»، «مُسْتَرِقٌ» آمده است.

- ... من حوله حيلة ان كنت محتالا (بیهقی، ۱۴۰۱، ج. ۱۰۳۱/۲). درست: هوله (رک: فیصل، ۱۳۸۴، ص. ۳۰۲).
- افناه و لم یزل یفنی الملوک فقد / اضحی و اصبح عنه ملک قد زالا (بیهقی، ۱۴۰۱، ج. ۱۰۳۱/۲). درست: من، الملک (رک: فیصل، ۱۳۸۴، ص. ۳۰۳).
- و کست بمُستَبِقِ أَخًا لَا تَلْمُهُ / عَلٰی شَعَثِ اٰی الرَّجَالِ الْمُهَذَّبِ (بیهقی، ۱۴۰۱، ج. ۱۱۱۵/۲). درست: و کست بِمُستَبِقِ أَخًا لَا تَلْمُهُ / عَلٰی شَعَثِ اٰی الرَّجَالِ الْمُهَذَّبِ (بیت مذکور به نقل از حاصل اوقات (مجموعه‌ای از مقالات استاد احمد مهدوی دامغانی) آمده است. در آن‌جا، بیت به گونه‌ای که اعراب‌گذاری کردیم، آورده شده است).
- اِیْهَا الشَّامِتُ الْمُعِیرُ بِالْدهِ / رَأَتْ اَلَا مُبرَّءُ المَوْفُورِ؟ (بیهقی، ۱۴۰۱، ج. ۱۱۱۶/۲). درست: رَأَتْ اَنْتَ المُبْرَأُ المَوْفُورُ؟ (بیت از اغانی نقل شده است. در اغانی و دیگر منابع ادبی، مصراع دوم، به گونه‌ای که آورده شد، نقل شده است).
- نفس عصامِ سوَدتِ عصاما / و عَلِمْتَهُ الْکَرَّ و الْاِقْداما / و صِیرْتَهُ مَلِکًا هَماما / حِیُّ عَلا و جاوز الأَقواما (بیهقی، ۱۴۰۱، ج. ۱۱۴۶/۲). درست: عَلِمْتَهُ، صِیرْتَهُ، حِیُّ.
- لا تَزَن و لا تَتَصَدَّقِ (بیهقی، ۱۴۰۱، ج. ۱۱۵۱/۲). درست: تَزَنی.
- «و اِذِ تَوَلَّی سَعٰی...» (بیهقی، ۱۴۰۱، ج. ۱۲۰۹/۲). درست: «و اِذَا...» (بقره/۲۰۵).
- ذَلِكِ اجْرٰی باقِامَةُ الغرضِ (بیهقی، ۱۴۰۱، ج. ۱۲۷۸/۲). درست: أُحْرٰی، الغرض (این جمله از نفع الطیب و جَمَهْرَةُ خُطْبِ الْعَرَبِ نقل شده است. در هر دو منبع، «أحری» و «الغرض» آمده است).
- اَنْ عَبْدِالنَّعِیمِ، اَنْ طَاوُسِ الْجَحِیمِ / و اَنْ اَشْأَمِ مِنْ دُبِّ عَلِی ظَهْرِ الحَطِیمِ (بیهقی، ۱۴۰۱، ج. ۱۴۲۶/۲). درست: «أنا» (=من). همچنین «من دُبِّ» غلط و «مَنْ دَبِّ» درست است (این ابیات از تعلیقات تاریخ یمینی نقل شده است. در آن‌جا «دبِّ» ضبط شده که غلط است).
- اَحْدوثُهُ عَجَبٌ بَینَکَ عَنِ خَبْرِی / فیها و عَنِ خَبْرِ الشَّاهِ بْنِ مِکالِ / فَرَرْتُ مِنْهُ حِیاءَ عَنِ قِصُورِی عَنهُ / جِزاءَ ما زَادَ فی جَاهِی و فی مَالِی (بیهقی، ۱۴۰۱، ج. ۱۴۷۱/۲). درست: اَحْدوثُهُ، عَنِ (این دو بیت بَحثری به نقل از حواشی ادیب پیشاوری بر تاریخ بیهقی آورده شده است. در آن‌جا ضبط «أحدوثه» و «عَنِ» آمده است). همچنین در دیوان بَحثری به جای «بینک»، «أنییک» آمده که همین ضبط دیوان درست است (رک: البَحثری، ۱۹۶۴، ج. ۱۷۲۱/۳).
- کَمِ حُلِّ عَقْدَةَ صَبْرَةَ الْإِلمامِ (بیهقی، ۱۴۰۱، ج. ۱۲۷۳/۲). درست: حَلَّ عَقْدَةَ صَبْرِهِ.
- عَسْجَدِی (بیهقی، ۱۴۰۱، ج. ۱۴۳۴/۲). درست: عَسْجَدِی.
- بَخْرٌ ذِیولِ الفِخْرِ حَتّٰی کانَنا... (بیهقی، ۱۴۰۱، ج. ۱۴۷۱/۲). درست: نَجْرٌ، کَانُنَا (این بیت بَحثری از حواشی ادیب پیشاوری بر تاریخ بیهقی نقل شده است. در آن‌جا نیز «نَجْرٌ» آمده است).
- «و ما تَدْرِی بَایْ اَرْضِ تَموتِ» (بیهقی، ۱۴۰۱، ج. ۱۶۴۷/۲). از این آیه (لقمان/۳۴) پس از «تَدْرِی»، «نَفْسٌ» از قلم افتاده است.
- اِنَّ لِلّٰهِ جَنودًا مِنْها الْعَسَلُ (بیهقی، ۱۴۰۱، ج. ۱۸۱۸/۲). درست: لِلّٰهِ. در متن (ج ۱/۵۱۸)، به درستی اعراب‌گذاری شده است.

- مَوْسَوْعَةُ الشَّعْرِ الْعَرَبِيِّ. یکی از منابع الکترونیکی مصححان، مَوْسَوْعَةُ الشَّعْرِ الْعَرَبِيِّ است که به همین صورت در منابع و در برخی صفحات تعلیقات آمده است اما چندین بار در تعلیقات به گونه‌های نادرستی همچون «الموسوعة الشعر العربی» (بیهقی، ۱۴۰۱، ج. ۸۴۶/۲، ۹۸۴، ۱۰۳۰، ۱۲۷۳) و «الموسوعة الشعریة...» (بیهقی، ۱۴۰۱، ج. ۸۶۵/۲)، «موسوعة الشعریة» (بیهقی، ۱۴۰۱، ج. ۸۷۰/۲) آورده شده است.
- مرادد الاطلاع على الاسماء الامکنه و البقاع (بیهقی، ۱۴۰۱، ج. ۱۹۱۰/۲). درست: أسماء.

۳. ملاحظاتی دیگر

در کنار غلط‌هایی که در اعراب‌گذاری و ضبط نادرست عربیات در بخش‌های مختلف ویراست اخیر تاریخ بیهقی وجود دارد، کاستی‌ها و اشتباهات دیگری در حوزه ترجمه، تصحیح و... نیز در کتاب دیده می‌شود که به آن‌ها پرداخته می‌شود:

۱-۳. ترجمه

- صیامی اذا أفطرت بالسَّحْبِ ضَلَّةٌ / و علمی اذا لم یجد ضربٌ من الجهل (بیهقی، ۱۴۰۱، ج. ۱۱۵۰/۲). ترجمه «یجد» که از حبیب‌اللهی نقل شده، نادرست است: «علمی که به آن عمل نکنم». ترجمه درست آن چنین است: «دانشی که سودی به بار نیاورد». (رک: آذرنوش، ۱۳۸۷، ص. ۲۶۵) (پیشتر در این مقاله به حرکت‌گذاری و ضبط نادرست «یجد» و «بالسَّحْبِ» اشاره شد).
- رِقَابُهُمْ أَلَا و سَيِّحَانُ جَامِدٌ (بیهقی، ۱۴۰۱، ج. ۳۷۵/۱). مصححان در تعلیقات، ج. ۱۱۳۴/۲، سَیِّحَانُ را به غلط «جریان خون» ترجمه و از ترجمه درست عبداللهی، یعنی «نام رودی در روم»، عدول کرده‌اند. شارحان دیوان منتبّی و... «سَیِّحَانُ» را در این بیت، نام رودی در روم دانسته‌اند. رک: المعرّی، ۱۴۱۳، ج. ۲۱۰/۳؛ الواحدی، ۱۴۱۹، ج. ۱۲۸۴/۳؛ العکبری، ۱۳۵۵، ج. ۲۷۵/۱؛ البرقوقی، ۱۴۰۷، ج. ۳۹۸/۳؛ الحَموی، ۱۹۹۵، ج. ۲۹۳/۳).
- و لکن کفانی مُسَلِّباً و معزياً / بَانَ الْمَدَى بَيْنِي و بَيْنَكَ يَقْرُبُ (بیهقی، ۱۴۰۱، ج. ۱۱۰۸/۲). این بیت ابن‌رؤمی در سوگ برادرش در تعلیقات، چنین ترجمه شده است: و لکن مرا بس است سرسلامتی‌دهنده و تعزیت‌گوینده به این که پایان هر چیز میان من و تو نزدیک است. ترجمه درست و دقیق تر بیت چنین است: این که فاصله میان من و تو دارد از میان می‌رود (و به تو خواهم پیوست)، به من آرامش می‌دهد (همچنین يَقْرُبُ درست است).

۲-۳. تصحیح

- ... مُسْتَشْعِرًا مَن قَهَرَ اللَّهُ تَعَالَى فِيمَا يُسِرُّ... مُوْثِرَ اَرْضَاهُ فِيمَا... (بیهقی، ۱۴۰۱، ج. ۲۹۸/۱). در چاپ فیاض نیز «موثر ارضاه» است (رک: بیهقی، ۱۳۵۶، ص. ۳۹۶) که این ضبط معنای محصلی ندارد. صورت درست می‌باید «مُوْثِرًا رِضَاهُ» باشد که در چاپ مورلی و خطیب رهبر دیده می‌شود (رک: بیهقی، ۱۸۶۲، ص. ۳۶۸؛ بیهقی، ۱۳۹۰، ج. ۴۵۰/۲). در ترجمه‌ای که مصححان از این خطبه، بر مبنای بعضی دست‌نویس‌ها در بخش ملحقات، ج. ۷۵۸/۱ آورده‌اند، عبارت مذکور چنین ترجمه شده است: «می‌گزیند رضای او را در...» که مؤیدی برای ضبط «مُوْثِرًا رِضَاهُ فِيمَا» خواهد بود.

- نَعُوذُ بِاللَّهِ مِنَ الْقَضَاءِ الْغَالِبِ بِالسُّوءِ (بیهقی، ۱۴۰۱، ج. ۵۲/۱). در تصحیح فیاض و چاپ خطیب رهبر (به پیروی از فیاض)، «القضاء» آمده است (بیهقی، ۱۳۸۳، ص. ۸۷؛ بیهقی، ۱۳۹۰، ج. ۱۲۴/۱). این ضبط بنابر تبعیت صفت از موصوف در تعریف و تنکیر، مرجح است. همچنین فیاض در پاورقی نوشته شده است: «بیشتر نسخه‌ها: من قضاء الغالب بالسوء» (بیهقی، ۱۳۸۳، ص. ۸۷). پس در برخی دست‌نویس‌ها «القضاء» آمده ولی در تصحیح یاحقی-سیدی، به این نکته اشاره‌ای نشده است.

- ... مِنْ مَالِ عَيْنٍ أَوْ وَرَقٍ أَوْ جَوْهَرٍ أَوْ أَبْنِيَّةٍ أَوْ ثِيَابٍ أَوْ فُرُشٍ أَوْ عَرَضٍ أَوْ عِقَارٍ أَوْ ضِيَاعٍ... (بیهقی، ۱۴۰۱، ج. ۳۰۲/۱). سخن بر سر ضبط «أَبْنِيَّة» است. در چاپ فیاض و خطیب رهبر نیز «أَبْنِيَّة» است (رک: بیهقی، ۱۳۵۶، ص. ۴۰۰؛ بیهقی، ۱۳۹۰، ج. ۴۵۴/۲). گویا «أَبْنِيَّة» صورت محرفی از «أَنْيَّة» (جمع إناء به معنی ظرف) باشد. مؤید این حدس، ترجمه‌ای است که مصححان از این خطبه بر مبنای بعضی دست‌نویس‌ها، در بخش ملحقات ج ۱/۷۶۲ آورده‌اند. در آن‌جا کلمه مذکور به «ظرف» ترجمه شده است که مؤیدی برای ضبط «أَنْيَّة» خواهد بود.

۳-۳. افتادگی

- ... لم يدم في النعيم البؤس قوم (بیهقی، ۱۴۰۱، ج. ۴۶/۱). درست: النَّعِيمِ وَ الْبُؤْسِ (این ابیات از تاریخ بیهق، تصحیح بهمینار، نقل شده است. در آن‌جا «النَّعِيمِ وَ الْبُؤْسِ» است).

- چو بر خنگ خرامد به میدان / امیر آخورش میر ختلان نماید (بیهقی، ۱۴۰۱، ج. ۱۵۲۷/۲). واژه «ختلی» از مصراع نخست افتاده است: چو بر خنگ ختلی خرامد... .

- از آب جیلیم از آن روی کارزار بهم / زینۀ مَلِکَانِ بود در بهم نغز (بیهقی، ۱۴۰۱، ج. ۱۶۰۵/۲). حرف «خ» از آغاز مصراع دوم افتاده است: خزینۀ مَلِکَانِ بود... .

۳-۴. ناهماهنگی در تعلیقات

- در ج ۴۴۸/۱ دو بیت از «بواسحاق» آورده شده است: وَ رَبِّمَا يَرْقُدُ ذُو غُرَّةٍ... . مصححان در چاپ‌های گذشته، نظر باسورث را مرجح و آن دو بیت را محتملاً از ابواسحاق ابراهیم صابی دانسته بودند اما در تعلیقات عام ویراست جدید، با توجه به تذکر دیگران، سروده را از ابوالعتاهیه (مکتبی به ابواسحاق) دانسته‌اند (رک: سالمیان و یاری، ۱۳۹۰، ص. ۶۵)، اما در تعلیقات تاریخی ویراست اخیر، ج ۱۳۳۲/۲ (مدخل «بواسحق صابی»)، همچنان توضیحات نادرست چاپ‌های پیشین باقی مانده است. همچنین در بخش راهنمای تعلیقات عام چنین آمده است: «بواسحق (صابی یا غزی؟)» (بیهقی، ۱۴۰۱، ج. ۱۶۲۳/۲). نیز در همان‌جا، مدخل «ابوالعتاهیه»، چنین گفته شده است: «بیهقی سه بیت وی را با ذکر نام... و دو بیت دیگرش را بدون نام نقل کرده است...» (بیهقی، ۱۴۰۱، ج. ۱۳۰۰/۱-۱۳۰۱/۲). با توجه به برطرف شدن اشکال مصححان، توضیحات دو نمونه اخیر می‌باید ویرایش شود.

- به نقل از حبیب‌اللہی آورده‌اند: «این بیت را ثعالی در یتیمہ اللہر به ابو عبد اللہ الفریر (ظ: قریر) الأبیوردی نسبت می‌دهد...» (بیهقی، ۱۴۰۱، ج. ۱۰۰۰/۲). آنچه میان کمانک آمده، از مصححان است و شگفت‌آور؛ زیرا آنان در بخشی دیگر از تعلیقات، ج ۱۱۵۰/۲، به درستی «ضریر» ضبط کرده‌اند. در تعلیقات ج ۱۶۱۸/۲، مجدد «الفریر» آورده شده است.

۳-۵. نقل نادرست

- چه فتنادهست که امروز دگرگون شده کار (بیهقی، ۱۴۰۱، ج. ۱۰۷۳/۲). گویا بیت از حافظه نقل شده است. درست: ... که امسال... (رک: فرخی، ۱۳۸۰، ص. ۹۰). در چاپی که مصححان از آن بهره گرفته‌اند، برای «امسال» ضبط دیگری دیده نمی‌شود.

- *تُهْ تَنْ بَدْنَدُ زَالَ سَامَانَ مَشْهُورٍ / هَرِيكَ بَه اَمَارَتِ خِرَاسَانَ مَذْكَورِ (بیهقی، ۱۴۰۱، ج. ۱۴۰۴/۲)*. این بیت از *طبقات ناصری*، ج ۲۰۴/۱ نقل شده است. در این کتاب به جای «بُدنَد، هریک»، «بودند، گشته» آمده است. گفتنی است که این بیت که بیت نخست یک رباعی است، در *رُبابِ الألباب* نیز با همان ضبط «بودند، گشته» آمده است. رک: عوفی، ۱۳۸۹، ج. ۶۹/۱.

۳-۶. چند سخن نادرست

- *إِلَى أَنْ يَرِثَ اللَّهُ الْأَرْضَ وَمَنْ عَلَيْهَا وَهُوَ خَيْرُ الْوَارِثِينَ (بیهقی، ۱۴۰۱، ج. ۱۸۱۸، ۲/۱)*. مصححان درباره این جمله نوشته‌اند: «کلمه پسین این عبارت (خیر الوارثین) در آیه ۹۹ سوره انبیا (۲۱) آمده است، که بیهقی با توانایی و استحکام تمام، آن را در عبارت عربی بر ساخته خویش درج کرده است» (بیهقی، ۱۴۰۱، ج. ۸۲۰/۱). برخلاف دیدگاه ایشان، جمله مذکور بر ساخته بیهقی نیست و عیناً برخی در منابع کهن دیده می‌شود (رک: ابن عساکر، ۱۴۱۵ق، ج. ۱۸۶/۲؛ و با اندکی تغییر: ابن حزم، ۱۴۱۸ق، ص. ۹). همچنین جمله عربی مذکور ناظر به این آیه است: «إِنَّا نَحْنُ نَرِثُ الْأَرْضَ وَمَنْ عَلَيْهَا...» (مریم/۴۰).

- در بخش‌هایی از تعلیقات، مانند ج ۸۹۷/۲، ۱۰۳۲، ۱۱۶۵، ۱۲۰۵، ۱۲۵۵، به کتاب چند جلدی *قِرَى الضَّيْفِ* ارجاع داده شده ولی در منابع نامی از آن آورده نشده است. از سویی، اساساً جز کتاب یک جلدی و کم‌برگ *قِرَى الضَّيْفِ* از ابن ابی الدنیا (۲۰۸-۲۸۱)، کتابی دیگر با این عنوان چاپ نشده است. اما منظور مصححان از *قِرَى الضَّيْفِ* کدام کتاب است؟

این *قِرَى الضَّيْفِ* به شرحی که گفته می‌شود، کتابی جز *يَتِيمَةُ الدَّهْرِ* ثعالبی (۳۵۰-۴۲۹) نیست: به گمان نویسنده، این خطا از برخی نرم‌افزارها همچون *المكتبة الشاملة* سرچشمه گرفته است. در نسخه‌های پیشین این نرم‌افزار، کتاب *يَتِيمَةُ الدَّهْرِ* یک‌بار با همین نام و بار دیگر به خطا با نام *قِرَى الضَّيْفِ* آمده است. با تطبیق اجمالی محتوای *قِرَى الضَّيْفِ* با *يَتِيمَةُ الدَّهْرِ*، می‌توان متوجه این نکته شد.

- *المثل السائر... به تصحیح... بن اثیر (بیهقی، ۱۴۰۱، ج. ۱۹۰۷/۲)*. «به تصحیح» غلط است و باید اصلاح شود.
- *معجم الأدباء... ترجمه علی نقی منزوی (بیهقی، ۱۴۰۱، ج. ۱۹۱۱/۲)*. *معجم الأدباء* را عبدالمحمد آیتی ترجمه کرده است. علی نقی منزوی مترجم *معجم البلدان* است.

۳-۷. پیشنهادهایی برای تکمیل تعلیقات و...

- عنوان ج ۴۲۷/۱ (*ذِكْرُ خُرُوجِ الْأَمِيرِ مَسْعُودٍ مِنْ عَزْنَةَ عَلِيٍّ جَانِبِ بُسْتٍ وَمِنْ بُسْتٍ إِلَى خُرَاسَانَ وَجُرْجَانَ*)، و نیز برخی صفحات دیگر، همچون ج ۲۴۶/۱ (*ذِكْرُ الْقَبْضِ...*) بدون تشکیل و تعریب است.

- مصححان در نامه‌های عربی مندرج در تاریخ بیهقی، هر جا به آیه‌ای اشاره شده، آن را مشخص کرده‌اند. در میان نامه عربی قادر بالله به سلطان مسعود، این آیه نیز آمده اما به آن اشاره نشده است: «لِيُنذِرَ الَّذِينَ ظَلَمُوا وَ بُشِّرَ الْمُحْسِنِينَ» (أحقاف/۱۲) (بیهقی، ۱۴۰۱، ج. ۲۹۵/۱). فیاض و خطیب رهبر نیز متوجه آیه بودن آن نشده‌اند (بیهقی، ۱۳۵۶، ص. ۳۹۲؛ بیهقی، ۱۳۹۰، ج. ۴۴۷/۲). در چاپ مورلی به درستی تشخیص داده شده است که این جملات آیه‌اند (بیهقی، ۱۸۶۲، ص. ۳۶۵).

- قال له بشس الشيء الأمانة... نعم الشيء الأمانة (بیهقی، ۱۴۰۱، ج. ۳۶۵/۱). در تعلیقات، ج. ۱۱۲۲/۲-۱۱۲۳ به منبع حدیث اشاره نشده است. این حدیث در شماری از منابع کهن دیده می‌شود (رک: الهروی، ۱۴۰۸، ص. ۱۱؛ الدینوری، ۱۴۱۸، ج. ۵۳/۱). همچنین اشکالاتی در اعراب‌گذاری و ضبط این حدیث دیده می‌شود که پیشتر به آن پرداخته شد.

- امیر از آن جهان آمده (بیهقی، ۱۴۰۱، ج. ۵۰۷/۱). مصححان درباره این کنایه توضیحی نداده‌اند. بیهقی آن را در وصف امیر مسعود که از غرق شدن جان به در برده بود، گفته است. این کنایه در میان عرب‌ها در عصر بیهقی رایج بوده است و هنگامی گفته می‌شده که کسی از امر دشواری برهد و عمر دوباره بیابد: «فَلَانٌ قَدْ جَاءَ مِنَ الْآخِرَةِ (خوارزمی، ۱۴۲۴، ص. ۱۷۲): فلانی از آن جهان آمده است.

- از شب آستن چه زاید (بیهقی، ۱۴۰۱، ج. ۱۲۵۴/۲). در تعلیقات نوشته‌اند: «اصل مثل عربی است که در شعر ابوالفضل السکری المروزی به این صورت آمده است...». در حالی که اصل این مثل، بنا بر تصریح ثعالبی، فارسی است که سکری به عربی برگردانده است: «قَوْلُهُ مِنْ مُزْدَوَجَةٍ تَرْجَمَ فِيهَا أَمْثَالًا لِلْفَرَسِ» (رک: الثعالبی، ۱۴۲۰، ج. ۹۹/۴).

- ما ذا جنه اللیالی / فیما جلبن الینا / فی کل یوم نعزی / فیمن یعز علینا (بیهقی، ۱۴۰۱، ج. ۵۱۹/۱). درباره این بیت در تعلیقات چنین آمده است: «صورت صحیح این شعر را که در متن آورده‌ایم به دلیل پریشانی و تغییراتی که در کلمات صورت گرفته بود؛ پس از جستجوی فراوان در موسوعه الشعر العربی، یافتیم».

افزوده می‌شود که ضبط «جنه» در موسوعه... دیده نشد. از سویی در کهن‌ترین منابعی که این دو بیت را، به صورتی که در متن تاریخ بیهقی آورده شده، نقل کرده‌اند، همچون بهجه المجالس نمری قُربسی (م ۴۶۳)، «جنته...» آمده است (رک: النمری، ۱۹۸۱، ج. ۳۶۲/۳-۳۶۳). همچنین در مجموعه اشعار منصور فقیه نیز، به نقل از همان بهجه المجالس، «جنته...» آمده است (رک: القحطانی، بی تا، ص. ۱۴۲).

- المقدر کائن و الهم فضل (بیهقی، ۱۴۰۱، ج. ۸/۱). درباره سخن مذکور، در تعلیقات چنین آمده است: «این عبارت به همین صورت در جایی به نظر نرسید» (بیهقی، ۱۴۰۱، ج. ۸۲۹/۲). افزوده می‌شود که عبارت مذکور، در چندین منبع آمده است (رک: النمری، ۱۹۸۱، ج. ۳۰۳/۳؛ الثعالبی، ۲۰۰۳، ص. ۱۹۹).

- لولا الرسوم الدنياویة لما استدعیتک، فالعلم یعلو و لا یعلی (بیهقی، ۱۴۰۱، ج. ۱۲۷۶/۲). مصححان نوشته‌اند: «این عبارت را به همین صورت جایی نیافتیم». این سخن و جملات پیش از آن، در معجم الأدباء آمده است (رک: الحموی، ۱۹۹۳، ج. ۲۳۳۲/۵).

- فضل هر چند پنهان دارند، آخر آشکارا شود چون بوی مشک (بیهقی، ۱۴۰۱، ج. ۲۰۲/۱، ج. ۱۰۰۷/۲). این مضمون در کلیله و دمنه ابن مقفع آمده است و چند تن از ادیبان عرب هم آن را در آثار خویش نقل کرده‌اند:

«فإنَّ العاقلَ لا يخفى فضلهُ و إن هو أخفاهُ كالمسكِ الَّذي يُكتمُ ثمَّ لا يَمْنَعُهُ ذلكَ مِنَ النَّشرِ الطَّيِّبِ و الأراجِ الفائحِ» (ابن المقفَّع، ۱۴۰۴ق، ص. ۲۳۲-۲۳۳): فضل و هنر خردمند پنهان نمی‌ماند، هرچند آن را پنهان دارد، مانند مشک که نهان داشتن آن، مانع پخش شدن بوی خوش آن نمی‌شود.

سخن ابن مقفَّع در ترجمه نصرالله منشی این‌گونه است: «هنر خود هرگز پنهان نم‌اند اگرچه نمایش زیادت نرود، چون نسیم مُشک که به هیچ تأویل نتوان پوشانید و هرچند در مستور داشتن آن جد رود، آخر راه جوید و جهان معطر گرداند». (منشی، ۱۳۸۳، ص. ۱۶۳).

- و کُلُّ خَيْرٍ عِنْدَنَا مِنْ عِنْدِهِ (بیهقی، ۱۴۰۱، ج. ۱/۶۶۴). در تعلیقات، ج ۲/ ۱۲۵۵ آمده است: «در کتاب قری الضَّیْف (۱۳۸/۲) کُلُّ خَيْرٍ الخ آمده است». بی‌تردید، «خبیر» غلط تایپی و «خیر» درست است. این مصراع در منابع گوناگونی آمده است (رک: الباخَرزلی، ۱۴۱۴ق، ج. ۱/۴۴۷؛ الدِّمیری، ۱۴۲۴ق، ج. ۲/۳۸۸). همچنین چنان‌که پیش از این گفته شد، کتاب چهار جلدی قری الضَّیْف همان یتیمه‌الدَّهر ثعالبی است.
- شماره جلد از این ارجاع افتاده است: امثال و حکم (۸۸) (بیهقی، ۱۴۰۱، ج. ۲/۱۲۷۵).

۳-۸. غلط‌های چاپی

- خاله سیدعلی، صید القلم (بیهقی، ۱۴۰۱، ج. ۲/۱۲۵۷). درست: خالد.
- مفتی چون اسعد میهنه ز هر شینی بری (بیهقی، ۱۴۰۱، ج. ۲/۱۳۹۰). درست: مهنه.
- هواداران‌شان (بیهقی، ۱۴۰۱، ج. ۲/۱۴۳۳). درست: هواداران‌شان.
- احسن ما سمعت بن النشر و النظم (بیهقی، ۱۴۰۱، ج. ۲/۱۸۷۰). درست: من النثر.
- فصل المقال فی شرح کتاب المثل (بیهقی، ۱۴۰۱، ج. ۲/۱۹۰۲). درست: الأمثال.

نتیجه‌گیری

در ویراست اخیر تاریخ بیهقی، به تصحیح یاحقی و سیدی، با آنکه بسیاری از کاستی‌های چاپ‌های پیشین این تصحیح، برطرف و تکلمه‌های فراوانی به آن افزوده شده است؛ همچنان، یکی از پُرسامدترین اشکالات این تصحیح، اعراب‌گذاری نادرست و ضبط غلط بسیاری از جملات و اشعار عربی در متن و تعلیقات و همچنین شماری نقایص دیگر است که در مقاله به آن‌ها پرداخته شد. بخشی از اشکالات مرتبط با عربیات متن تاریخ بیهقی، به علت اعتماد به چاپ فیاض در کارشان رخنه کرده است. اگر مصححان برای نقل جملات و اشعار عربی متن به چاپ خطیب رهبر توجه بیشتری می‌کردند، اشکالات به حداقل می‌رسید؛ هرچند در چاپ خطیب رهبر، همه عربیات مشکول و معرب نشده‌اند.

پی‌نوشت

- ۱- در چاپی که از تاریخ بیهقی مصحح علی‌اکبر فیاض به اهتمام محمدجعفر یاحقی منتشر شده است، تغییراتی دیده می‌شود. یکی از این تغییرات، بنابر سخن یاحقی در مقدمه، «بازبینی دقیق و اعراب‌گذاری عبارت‌های عربی» است (رک: بیهقی، ۱۳۸۳، ص. ۷-۸)؛ درحالی‌که، در اصل، شماری از جملات و اشعار عربی این تصحیح حرکت‌گذاری نشده بود.

متأسفانه به علت بی‌دقتی در حرکت‌گذاری، خطاهای فراوانی به تصحیح فیاض راه یافته و از آن‌جا وارد تصحیح مشترک یاحقی با سیدی شده است.

منابع

قرآن کریم

- آذرنوش، آذرتاش (۱۳۸۷). چالش میان فارسی و عربی. نی.
- ابن حزم، علی بن احمد (۱۴۱۸ق). *جمهره أنساب العرب*. منشورات محمد علی بیضون، الطبعة الأولى. دار الکتب العلمیة.
- ابن عساکر، علی بن حسن (۱۴۱۵ق). *تاریخ مدینه دمشق (دراسة و تحقیق: علی شیری؛ ۸۰ ج.)*. دار الفکر، الطبعة الأولى.
- ابن المقفّع، عبدالله (۱۴۰۴ق/۱۹۸۴م). *کلیله و دمنه (تحقیق: مصطفی لطفی المنفلوطی)*. دار الکتب العربی.
- ابن منظور، محمد بن مکرم (۱۴۱۴ق). *لسان العرب (۱۵ ج.)*. دار صادر. الطبعة الثالثة.
- الباخرزی، علی بن حسن (۱۴۱۴ق). *دمیة القصر و عصره أهل العصر (تحقیق و دراسة: محمد التونجی؛ ۳ ج.)*. دار الجیل. الطبعة الأولى.
- فیصل، شکرى (۱۳۸۴ق). *أبو العتاهیه (أشعاره و أخباره)*. مطبعة جامعة دمشق.
- البختری، أبو عباده (۱۹۶۴م). *دیوان البختری (عنى بتحقیقه و شرحه و التعلیق علیه: حسن کامل الصیرفی؛ ۵ ج.)*. دار المعارف. الطبعة الثالثة.
- البرقوقی، عبدالرحمن (۱۴۰۷ق/۱۹۸۶م). *شرح دیوان المثنبى (۴ ج.)*. دار الکتب العربی.
- بیهقی، ابوالفضل (۱۴۰۱). *تاریخ بیهقی (مقدمه، تصحیح، تعلیقات، توضیحات و فهرست‌ها: محمدجعفر یاحقی و مهدی سیدی؛ ۲ ج، چاپ ششم)*. سخن.
- بیهقی، ابوالفضل (۱۳۵۶). *تاریخ بیهقی (تصحیح علی اکبر فیاض؛ چاپ دوم)*. دانشگاه فردوسی.
- بیهقی، ابوالفضل (۱۳۸۳). *تاریخ بیهقی (تصحیح علی اکبر فیاض، به اهتمام محمدجعفر یاحقی؛ چاپ چهارم)*. دانشگاه فردوسی.
- بیهقی، ابوالفضل (۱۳۹۰). *تاریخ بیهقی (به کوشش خلیل خطیب رهبر؛ چاپ پانزدهم)*. مهتاب.
- بیهقی، ابوالفضل (۱۸۶۲م). *تاریخ بیهقی (تصحیح مورلی)*. انجمن آسیایی بنگاله.
- الثعالبی، أبو منصور عبدالملک (۱۴۲۰ق). *یتیمه اللّٰه فی محاسن أهل العصر (شرح و تحقیق: مفید محمد قمیحه)*. دار الکتب العلمیة. منشورات محمد علی بیضون. الطبعة الأولى.
- الثعالبی، أبو منصور عبدالملک (۲۰۰۳م). *التمثیل و المحاضرة (تحقیق و شرح و فهرسة: قصی الحسین؛ الطبعة الأولى)*. دار و مکتبه الهلال.
- الثعالبی، أبو منصور عبدالملک (۱۳۵۲ق/۱۹۳۴م). *یتیمه اللّٰه فی محاسن أهل العصر (الجزء الرابع، الطبعة الأولى)*. مطبعة الصاوی.
- الحموی، یاقوت (۱۹۹۳م). *معجم الأدباء (تحقیق: احسان عباس؛ ۷ ج.)*. دار الغرب الإسلامی.

- الحَمَوِي، ياقوت (۱۹۹۵م). معجم البلدان (۷ ج). دار صادر. الطبعه الثانيه.
- الخوارزمي، أبو بكر (۱۴۲۴ق). الأمثال المولده (تحقيق و تقديم: محمد حسين الأعرجي). مجمع الثقافي.
- الدميري، كمال الدين محمد (۱۴۲۴ق/۲۰۰۴م). حياه الحيوان الكبرى (وضع هوامشه و قدم له: أحمد حسن بسج؛ ۲ ج). دارالكتب العلميه. الطبعه الأولى.
- الراغب الأصفهاني، حسين بن محمد (۱۴۲۰ق/۱۹۹۹م). محاضرات الأدباء و محاورات الشعراء و البغاء (حقيقه و ضبط نصوصه و متن جوانبه: عمر فاروق طباع؛ ۲ ج). دار الأرقم بن أبي الأرقم. الطبعه الأولى.
- الدينوري، عبدالله بن مسلم (ابن قتيبه) (۱۹۹۸م/۱۴۱۸ق). عيون الأخبار (شرح و ضبطه و علق عليه و قدم له و رتب فهارسه: يوسف على طويل؛ ۴ ج). دارالكتب العلميه.
- الزَمَخَشَرِي، محمود بن عمر (۱۳۸۶). مقدمه الأدب. مؤسسه مطالعات اسلامي دانشگاه تهران.
- سالميان، غلامرضا، و ياري، سهيل (۱۳۹۰). نگاهي به تعليقات دكتور ياحقي و سيدي بر تاريخ بيهقي. كتاب ماه ادبيات، ۵۵ (۱۶۹)، ۶۳-۶۷. <https://www.noormags.ir/view/fa/articlepage/880760>
- الشرتوني، رشيد (۱۳۸۵). مبادئ العربيّه (محمد جواد شريعت، مترجم). اساطير.
- شميسا، سيروس (۱۴۰۲). سبک‌شناسي نشر. ميترا.
- صفا، ذبيح‌الله (۱۳۷۸). تاريخ ادبيات در ايران (ج. ۲). فردوس.
- العسكري، أبو هلال (۱۴۲۴ق/۲۰۰۳م). ديوان المعاني (تحقيق: احمد سليم غانم). دارالعرب الإسلامي.
- العكبري، أبو البقاء (۱۳۵۵ق). التبيان في شرح الديوان (ضبطه و صححه و وضع فهارسه: مصطفى السقا و الآخرون؛ ۴ ج). مطبعه مصطفى البابي الحلبي و أولاده.
- عوفي، سديدالدين محمد (۱۳۸۹). باب الألباب (به تصحيح ادوارد براون، با تصحيحات جديد و حواشي و تعليقات سعيد نفيسي؛ ۲ ج). هرامس.
- فرخي سيستاني، علي بن جولوغ (۱۳۸۰). ديوان حكيم فرخي سيستاني (به كوشش محمد دبيري ساقی). زوار.
- القحطاني، عبدالمحسن فرّاج (بي تا). منصور بن اسماعيل الفقيه (حياته و شعره). دارالقلم، الطبعه الثانيه.
- المتنبي، أبو الطيب أحمد بن الحسين (۱۴۴۵ق/۲۰۲۳م). ديوان أبي الطيب المتنبي و أخباره (جمعه و اعتنى به: إبراهيم بن محمد بن محمد بن حمد البطشان). مجمع الملك سلمان و العالمى للغة العربيّه. الطبعه الأولى.
- المتنبي، أبو الطيب أحمد بن الحسين (۱۳۶۳ق/۱۹۴۴م). ديوان أبي الطيب المتنبي (صححها و قارن نسخها و جمع تعليقاتها: عبد الوهاب عزام). لجنة التأليف و الترجمة و النشر.
- المرعي، أبو العلاء (۱۴۱۳ق/۱۹۹۲م). شرح ديوان أبي الطيب المتنبي (معجز أحمد) (تحقيق و دراسته: عبدالمجيد دياب؛ ۴ ج). دارالمعارف.
- منشى، نصرالله (۱۳۸۳). كليله و دمنه (تصحيح و توضيح: مجتبي مینوی طهرانی). اميركبير.
- النمرى القرطبي، يوسف بن عبدالله (۱۹۸۱م). بهجه المجالس و أنس المجالس (تحقيق: محمد مرسى الخولى؛ ۳ ج). دار الكتب العلميه. الطبعه الثانيه.
- الواحدى، علي بن أحمد (۱۴۱۹ق/۱۹۹۹م). شرح الواحدى لديوان المتنبي (ضبطه و شرحه و قدم له و علق عليه و خرج شواهد: ياسين الأيوبى و قصى الحسين؛ ۵ ج؛ الطبعه الأولى). دارالرائد العربى.
- الهروى، قاسم بن سلام (۱۴۰۸ق/۱۹۹۸م). الأموال (تحقيق و تعليق: محمد خليل هراس). دار الفكر. الطبعه الثانيه.

References

Holy Quran

- al- 'Askari, A. H. (2003). *Diwan al-Ma 'ani* (A. S. Ghanim, Ed.). Dar al-Gharb al-Islami. [In Arabic]
- al- 'Ukbari, A. B. (1936). *Al-Tibyan fi Sharh al-Diwan* (M. al-Saqqa et al., Eds.; 4 vols). Mustafa al-Babi al-Halabi Press. [In Arabic]
- al-Bakharzi, A. H. (1994). *Dumyat al-Qasr wa 'Usrat Ahl al- 'Asr* (3 vols; M. Al-Tunji, Ed.). Dar al-Jil. [In Arabic]
- al-Barquqi, Abd al-Rahman (1986). *Sharh Diwan al-Mutanabbi* (4 vols). Dar al-Kitab al-'Arabi. [In Arabic]
- al-Buhturi, A. U. (1964). *Diwan al-Buhturi* (5 vols; Edited and Commented by H. Kamil al-Sayrafi). Dar al-Ma 'arif. [In Arabic]
- al-Damiri, K. M. (2004). *Hayat al-Hayawan al-Kubra* (A. H. Basaj, Ed.; 2 vols). Dar al-Kutub al-'Ilmiyyah. [In Arabic]
- al-Dinawari (Ibn Qutaybah), A. M. (1998). *'Uyun al-Akhbar* (Edited and Annotated by Y. A. Tawil; 4 vols). Dar al-Kutub al-'Ilmiyyah. [In Arabic]
- al-Hamawi, Y. (1993). *Mu 'jam al-Udaba* (I. Abbas, Ed.; 7 vols). Dar al-Gharb al-Islami. [In Arabic]
- al-Hamawi, Y. (1995). *Mu'jam al-Buldan* (7 vols). Dar Sader. [In Arabic]
- al-Harawi, Q. S. (1998). *Al-Amwal* (Edited and Commented by M. Kh. Harras). Dar al-Fikr. [In Arabic]
- al-Khwarizmi, A. B. (2003). *Al-Amthal al-Muwalladah* (M. H. al-A 'raji, Ed.). Cultural Foundation. [In Arabic]
- al-Ma 'arri, A. A. (1992). *Sharh Diwan al-Mutanabbi (Mu 'jiz Ahmad)* (A. M. Diyaab, Ed.; 4 vols). Dar al-Ma 'arif. [In Arabic]
- al-Mutanabbi, A. T. (1944). *Diwan Abi al-Tayyib al-Mutanabbi* (Edited and Annotated by A. W. Azzam). Committee for Authorship, Translation, and Publication. [In Arabic]
- al-Mutanabbi, A. T. (2023). *Diwan Abi al-Tayyib al-Mutanabbi wa Akhbaruh* (I. M. H. al-Batshan, Ed.). King Salman Global Academy for Arabic Language. [In Arabic]
- al-Namari al-Qurtubi, Y. A. (1981). *Bahjat al-Majalis wa Uns al-Mujalis* (M. Mursi al-Khuli, Ed.; 3 vols). Dar al-Kutub al-'Ilmiyyah. [In Arabic]
- al-Qahtani, A. F. (n.d). *Mansur ibn Ismail al-Faqih: His Life and Poetry*. Dar al-Qalam. [In Arabic]
- al-Raghib al-Isfahani, H. M. (1999). *Muhadarat al-Udaba' wa Muhawarat al-Shu 'ara' wa al-Bulagha'* (U. Faruq Tabbah, Ed.; 2 vols). Dar al-Arqam ibn Abi al-Arqam. [In Arabic]
- al-Shartuni, Rashid (2006). *Mabadi' al- 'Arabiyyah* (M. J. Shariat, Trans.). Asatir. [In Persian]
- al-Tha 'alibi, A. M. M. (1999). *Yatimat al-Dahr fi Mahasin Ahl al- 'Asr* (M. M. Qumayyah, Ed.). Dar al-Kutub al-'Ilmiyyah. [In Arabic]
- al-Wahidi, A. A. (1999). *Sharh al-Wahidi li-Diwan al-Mutanabbi* (Edited and Annotated by Y. al-Ayyubi & Q, al-Husayn.; 5 vols). Dar al-Ra'id al-'Arabi. [In Arabic]
- al-Zamakhshari, M. U. (2007). *Muqaddimat al-Adab*. Institute of Islamic Studies. [In Arabic]
- Awfi, S. M. (2010). *Lubab al-Albab* (E. Browne, Ed., with revisions and notes by S. Nafisi; 2 vols). Hermes. [In Persian]
- Azarnoush, A. (2008). *The Conflict Between Persian and Arabic*. Ney Publishing. [In Persian]
- Beyhaqi, A. (1862). *Tarikh-e Beyhaqi* (Morley, Ed.). Asiatic Society of Bengal. [In Persian]
- Beyhaqi, A. (1977). *Tarikh-e Beyhaqi* (A. A. Fayyaz, Ed.). Ferdowsi University Press. [In Persian]
- Beyhaqi, A. (2004). *Tarikh-e Beyhaqi* (A. A. Fayyaz, Ed.; Revised by M. J. Yahaqqi). Ferdowsi University Press. [In Persian]
- Beyhaqi, A. (2011). *Tarikh-e Beyhaqi* (Kh. Khatib Rahbar, Ed.). Mahtab. [In Persian]
- Beyhaqi, A. (2022). *Tarikh-e Beyhaqi* (M. J. Yahaqqi & M. Seyyedi, Eds.; 2 vols). Sokhan. [In Persian]

- Faisal, Sh. (2005). *Abu al-'Atahiya: His Poetry and Life*. University of Damascus Press. [In Arabic]
- Farrukhi Sistani, A. J. (2001). *Divan of Hakim Farrukhi Sistani* (M. Dabir-Siyaqi, Ed.). Zavar. [In Persian]
- Ibn al-Muqaffa ' , A. (1984). *Kalila wa Dimna* (M. Lutfi al-Manfaluti, Ed.). Dar al-Kutub al-'Arabi. [In Arabic]
- Ibn Asakir, Ali ibn al-Hasan (1995). *History of Damascus* (80 vols; A. Shiri, Ed.). Dar al-Fikr. [In Arabic]
- Ibn Hazm, A. A. (1997). *Jamharat Ansab al-'Arab*. Dar al-Kutub al- 'Ilmiyyah. Muhammad Ali Baydoun Publications. [In Arabic]
- Ibn Manzur, M. M. (1994). *Lisan al- 'Arab* (15 vols). Dar Sader. [In Arabic]
- Munshi, N. (2004). *Kalila wa Dimna* (Edited and Annotated by M. Minavi). Amir Kabir Publishing. [In Persian]
- Safa, Z. (1999). *History of Persian Literature in Iran* (8 vols). Ferdows. [In Persian]
- Salemian, Gh., & Yari, S. (2011). A Review of the Annotations by Dr. Yahaqqi and Seyyedi on Tarikh-e Beyhaqi. *Ketab-e Mah-e Adabiat*, 55(169), 63–67.
<https://www.noormags.ir/view/fa/articlepage/880760> [In Persian]
- Shamisa, S. (2023). *Stylistics of Prose*. Mitra. [In Persian]

